

Psichoterapinės supervizijos paradigmų palyginimas: literatūros apžvalga

Greta Kaluževičiūtė-Moreton

Vilniaus universitetas, Psichologijos institutas, Klinikinės psichologijos katedra
greta.kaluzeviciute@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0003-1197-177X>

Paulius Skruibis

Vilniaus universitetas, Psichologijos institutas, Klinikinės psichologijos katedra
paulius.skruibis@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0001-9960-0193>

Marija Vaštakė

Vilniaus universitetas, Psichologijos institutas, Klinikinės psichologijos katedra
marija.vastake@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0001-8975-7832>

Neringa Grigutytė

Vilniaus universitetas, Psichologijos institutas, Klinikinės psichologijos katedra
neringa.grigutyte@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0003-4750-0363>

Santrauka. Nors yra nemažai literatūros apie įvairių psichoterapijos paradigmų supervizijos modelius, straipsnių, apžvelgiančių ir palyginančių skirtingas tradicijas ir jų atsiskleidimą supervizijos santykiuose, nėra daug. Toks paradigmų palyginimas yra svarbus tiek teorine, tiek praktine prasme: aktualu išskirti supervizijos proceso bruožus, kurie yra unikalūs kiekvienai paradigmai, ir nustatyti, ar yra universalių supervizijos veiksnių, būdingų įvairioms psichoterapijos paradigmoms. Šio straipsnio tikslas yra išgryninti ir aprašyti, kas sieja ir kas skiria skirtingų teorinių krypčių (psichoanalitinės-psichodinaminės, kognityvinės ir egzistencinės-humanistinės) supervizijų modelius. Šiam tikslui pasiekti apžvelgsime skirtingų teorinių krypčių supervizijos santykių pagrindinius aspektus, telkdamiesi į: a) supervizijos proceso ypatumus; b) supervizoriaus buvimo būdą supervizijos procese; c) pagrindines konkrečiame supervizijos modelyje naudojamas intervencijas bei supervizijos efektyvumą lemiančius veiksnius. Apžvalgoje įvardyti kiekvieno paradigmos supervizijų santykio ypatumai ir universalūs supervizijos aspektai, būdingi visoms trimis straipsnyje nagrinėjamos tradicijoms. Atsižvelgiant į kiekvienos tradicijos teorinius pagrindus, straipsnyje numatomos epistemologinės prielaidos, kurios teoriškai gali lemti supervizijos efektyvumą kiekvieno paradigmos kontekste.

Pagrindiniai žodžiai: supervizija, psichoanalizė, kognityvinė elgesio terapija, egzistencinė-humanistinė terapija, supervizijos efektyvumas.

Received: 23/08/2023. **Accepted:** 26/09/2023.

Copyright © 2023 Greta Kaluževičiūtė-Moreton, Paulius Skruibis, Marija Vaštakė, Neringa Grigutytė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Comparison of Psychotherapeutic Supervision Paradigms: A Literature Review

Summary. While there is a considerable body of literature on various psychotherapeutic paradigms and their respective models of supervision, there are not many articles reviewing and comparing different supervisory traditions and supervisor–supervisee relationships. However, this comparison is important on both theoretical and practical levels: it is essential to identify features of supervision that are unique to each paradigm and to determine whether there are any universal or common supervision processes prevalent across a variety of paradigms. This literature review aims to provide a clearer understanding of both commonalities and distinctions among various theoretical paradigms (such as psychoanalytic/psychodynamic, cognitive, and existential/humanistic therapies) and their corresponding models of supervision. To accomplish this goal, the paper examines essential aspects of supervisory relationships within each paradigm, focusing on: a) the key features of the supervision process, b) the supervisor’s role and engagement in the supervision, and c) the primary interventions and factors contributing to the effectiveness of supervision. We identify features that are unique and specific to supervisory relationships in each of the paradigms, as well as features that are common to all three traditions. Considering the theoretical underpinnings of each tradition, the paper discusses epistemological assumptions that could determine the effectiveness of supervision in the context of each therapeutic paradigm.

Keywords: supervision, psychoanalysis, cognitive behavioural therapy, existential-humanistic therapy, effectiveness of supervision.

Mokslinėje literatūroje supervizija apibrėžiama įvairiai, tačiau dažniausiai reiškia „žvilgsnį iš šalies ar viršaus“, „profesinę priežiūrą“. Psichologinio konsultavimo ir psichoterapijos kontekste supervizija suprantama kaip vieno specialisto pagalba kitam, aiškinantis profesiniame darbe kylančius sunkumus (kliento supratimas, terapeuto ir kliento tarpusavio santykiuose kylančios problemos, darbo procese kylančių jausmų įsisąmoninimas ir optimalių terapijos darbo būdų parinkimas). Supervizijos yra vienas iš kertinių dalykų rengiant konsultantus ir psichoterapeutus, nes jos atveria galimybę mokytis praktikuojant, kai mokymosi procesą prižiūri labiau patyręs specialistas. Supervizija padeda terapeutams¹ geriau suprasti savo darbą, o tai užtikrina geresnę jų darbo kokybę bei profesinį ir asmeninį tobulėjimą. Supervizijos procese terapeutas taip pat gali pažvelgti į savo darbą iš šalies, atrasti naujų darbo su klientais galimybių²; tai ypač svarbu, kai klientams pagalbą teikia dar tik pradantis dirbti terapeutas.

Psichoterapinė supervizija yra visą psichoterapeutų gyvenimą trunkantis profesinių įgūdžių mokymosi ir palaikymo procesas, padedantis psichoterapeutams tapti savarankiškais praktikais (Milne & Watkins, 2014; Watkins, 2014). Ilgalaikė supervizija yra reikšminga todėl, kad psichoterapijos meno neįmanoma išmokyti skaitant knygas, dirbant kompiuteriu, žiūrint vaizdo įrašus ir t. t.; psichoterapijos meno įmanoma išmokyti tik perimant žinias iš kitų žmonių gilaus santykio su jais procese (Jacobs et al., 1997). Supervizijos yra reikalingos ne tik pradantiems dirbti terapeutams, jos taip pat laikomos privalomomis ir jau savarankiškai praktikuojantiems specialistams jų profesinei kompetencijai palaikyti ir tobulinti.

Pastarąjį dešimtmetį susidomėjimas supervizijų tyrimais psichologijos ir psichoterapijos srityje didėja, tačiau tokių tyrimų nepakanka, jie yra neišsamūs, stokoja nuoseklumo,

¹ Straipsnyje sąvoka „terapeutas“ vartojama žymint psichologą arba psichoterapeutą (kad ir kokia būtų jo (-os) teorinė paradigma).

² Straipsnyje sąvoka „klientas“ vartojama žymint asmenį, kuris kreipiasi psichologinės, psichoterapinės pagalbos.

metodologinio griežtumo, itin mažai jų atliekama vadovaujantis kokybine tyrimo strategija, taip pat trūksta tarpkultūrinių supervizijų tyrinėjimų (Inman et al., 2014; Vaštakė & Kočiūnas, 2017). Yra įvairių supervizijos požiūrių, modelių, vienas nuo kito jie skiriasi savo teoriniu kontekstu. Kol kas aptinkama itin mažai publikacijų, aprašančių atskirų teorinių supervizijų modelių universalius ir specifinius aspektus (Bernard & Goodyear, 2014; Bomba, 2011; Ladany, 2004). Nėra atlikta empirinių tyrimų, galinčių įrodyti kokio nors vieno supervizijos teorijos modelio pranašumą prieš kitą. Nepaisant supervizijų teorinių modelių įvairovės, tarp jų yra daug panašumų, tačiau nėra atlikta skirtingų supervizijų teorinių modelių metaanalizės tyrimų (Bomba, 2011). Lieka atviras klausimas, kas sieja ir kas skiria atskirų teorinių modelių supervizijas.

Psichoterapinė supervizija, kaip ir kitų sričių specialistų apmokymas, prasidėjo bandymu perteikti praktines žinias mažiau patyrusiems arba klinikinį darbą bepradedantiems praktikams. Smith (2009) pažymi, kad nors klinikinė praktika ir supervizijos procesas turi panašumų (pvz., gebėjimas užmegzti efektyvius ir saugius santykius tiek su klientu, tiek su supervizuojamuoju), visgi psichoterapeuto ir kliento ir supervizoriaus ir supervizuojamojo santykis yra iš esmės skirtingas. Kai kurie supervizijos modeliai apibūdina šį procesą kaip „meistro ir mokinio“ (angl. *master-apprentice*) santykį (Falender & Shafranske, 2008), taip atkreipdami dėmesį į mokomąją supervizijos dimensiją. Tačiau pats mokymosi procesas supervizijos metu apima kur kas daugiau nei kognityvinį žinių perteikimą: refleksija, diskusijos apie atvejus, sudėtingų emocijų įvertinimas ir atskleidimas yra reikšmingi procesai, padedantys praktikams efektyviau dirbti su klientais.

Svarbu pažymėti, kad psichoterapijos paradigmu žemėlapyje proceso ir santykių atžvilgiu supervizija supervizijai nėra lygi. Kiekviename terapiniame modelyje taikoma skirtinga ontologinė psichologinio funkcionavimo perspektyva (Kalūževičiūtė & Lloyd, 2021). Watkins (2017) ir Alfonsson su kolegomis (2017) pažymi, kad supervizijų literatūra iš tiesų stokoja tarp teorinių supervizijų aspektų išskyrimo, o tyrimai, nukreipti į gilesnį supervizijų teorinių modelių supratimą bei universalijų ir specifinių supervizijų aspektų išskyrimą, turėtų tiek teorinę, tiek praktinę vertę. Visų pirma jie padėtų supervizuojamiesiems geriau suprasti kiekvieno supervizijos modelio ypatumus ir galimybę rinktis sau artimiausią modelį; taip pat tokie tyrimai galėtų prisidėti prie supervizorių rengimo ir (ar) mokymo; aptikus universalius ir specifinius kiekvieno teorinio modelio ypatumus būtų galima tyrinėti giliau, siekiant iškristalizuoti, kiek vieni ar kiti supervizijų ypatumai plėtoja terapeuto sąmoningumą, o kiek trukdo asmeniniam ir profesiniam tobulėjimui. Siekiant užpildyti esamą literatūros apie skirtingus supervizijos modelius ir jų teorinį palyginimą spragą, šis straipsnis apžvelgs tris psichoterapijos ir supervizijos modelius: psichoanalitinį-psichodinaminį, kognityvinį ir egzistencinį-humanistinį.

Metodika

Duomenų rinkimas

Atliekant šią literatūros apžvalgą (angl. *narrative review*) buvo remiamasi Huelin ir kolegų (2015) ir Baumeister ir Leary (1997) gairėmis. Siekiant įsigilinti į menkai tyrinėtus

temas ir abstrakčius klausimus, yra tinkama atvira literatūros apžvalga, apimanti ne tik empirinius tyrimus (vienas iš sisteminės literatūros analizės standartų), bet ir teorinius bei conceptualius šaltinius (Baumeister & Leary, 2017). Kadangi šio straipsnio tikslas yra dar menkai mokslinėje literatūroje studijuotos temos aprašymas (įvairių paradigmų požiūrio į supervizijos procesą ir santykį palyginimas), buvo pasirinkta atvira duomenų paieškos strategija siekiant įtraukti kuo daugiau tarpteorinių šaltinių (Lilley et al., 2020). Skirtingai nuo sisteminės literatūros analizės, atviros paieškos strategija neapima iš anksto nustatytų kriterijų, kuriais remiantis moksliniai straipsniai būtų įtraukiami į apžvalgą. Šis metodas tinkamiausias norint išvengti apriboto literatūros paieškos proceso, būdingo sisteminėms literatūros analizėms (Lilley et al., 2020).

Į šią literatūros apžvalgą buvo įtraukti moksliniuose žurnaluose įvairiose duomenų bazėse („Taylor & Francis“, „APA PsycInfo“, „Willey Library Online“) publikuoti straipsniai. Į apžvalgą buvo įtraukti tiek empiriniai tyrimai (taikantys ir kiekybines, ir kokybines strategijas), tiek antriniai duomenų šaltiniai (sisteminės ir kitos literatūros analizės, metaanalizės, monografijos ir kt.). Siekiant užtikrinti tinkamą kiekvienos iš pasirinktų teorinių paradigmų (psichoanalitinės ir psichodinaminės, kognityvinės elgesio terapijos, egzistencinės ir humanistinės tradicijų) reprezentaciją apžvalgoje, atliekant straipsnių paiešką buvo naudojami raktiniai žodžiai, būdingi kiekvienai iš paradigmų (pvz., „*psychoanalytic supervision*“, „*transference in supervision*“, „*CBT supervision*“, „*homework in CBT supervision*“, „*existential supervision*“, „*overseeing in existential-humanistic supervision*“).

Paradigmų aprašymas

Psichoanalitinė ir psichodinaminė tradicija (apimanti tiek tradicinę Z. Froido psichoanalizės teoriją, tiek postfroidines mokyklas, pvz., objektinių santykių teoriją) pabrėžia pašąmonės ir ankstyvųjų santykių svarbą: klientas išstumia skausmingus (pvz., trauminius) įvykius, ir, be šių įvykių ir patirčių sąmoningo apdorojimo ir refleksijos, nuolat nesąmoningai juos atkartoja (pvz., neigiami santykiai su globėjais yra „atkartojami“ vėlesnių romantinių santykių metu arba santykiuose su psichoterapeutu). Dėl šios priežasties psichoanalitinė supervizija siekia padėti supervizuojamajam suprasti ne tik nesąmoningas emocijas, kurias patiria klientas, bet ir gynybos mechanizmus ir kontraperkėlimą (emocijas, jaučiamas klientui), kuriuos patiria supervizuojamasis (Grinberg, 1997). Psichoanalitinės supervizijos metu dažnai aptariamos sudėtingos, neigiamos ir nerimą keliančios emocijos, pavyzdžiui: kliento pasipriešinimas psichoterapijos procesui ir supervizuojamojo nerimas, savivertė ir neigiami jausmai pacientui (Frawley-O’Dea & Sarnat, 2001). Šiuo atžvilgiu supervizorius nėra neutralus „psichoterapijos ekspertas“, jis taip pat „dalyvauja terapijos procese, jį reflektuoja ir apsvarsto ir interpretuoja santykių dinamikas tiek psichoterapijos, tiek supervizijos metu“ (Frawley-O’Dea & Sarnat, 2001, p. 41). Taigi psichoanalitinė psichoterapija ir supervizija yra lygiagrečiai vykstantys procesai.

Yra išskiriami šie analitinės supervizijos tikslai: a) terapeuto kompetencijų ugdymas ir tobulinimas; b) analitinės krypties terapeuto identiškumo formavimas; c) terapeuto darbo stebėjimas, jo darbe taikomų intervencijų vertinimas; d) terapeuto paslaugų klientams

kokybės užtikrinimas, klientų apsauga (Ogden, 2005; Watkins, 2016). Psichoanalitinės ir psichodinaminės *supervizijos procese* terapeutai yra mokomi tam tikrų terapinių intervencijų: darbo su klientų latentine medžiaga, darbo su klientų ribomis, buvimo būdo terapijos procese (pvz., gebėjimas palaikyti terapinius santykius, kurie neperžengia profesinių-asmeninių santykių ribų), mokėjimo interpretuoti (interpretuojama kliento pateikta medžiaga), gebėjimo reflektuoti savo elgesį (pvz., terapinių intervencijų pasirinkimą) (Norberg et al., 2016), taip pat darbo su perkėlimu ir kontraperkėlimu, telkiantis į kliento raidos istoriją, gebėjimo suprasti klientų gynybos mechanizmus, įvertinti kliento asmenybės funkcionavimą, sapnų ir simbolinės medžiagos analizę (Sant & Milton, 2015).

Watkins (2016) pabrėžia *santykių* tarp supervizoriaus ir supervizuojamo terapeuto svarbą psichodinaminėje supervizijoje. Šie santykiai yra apibrėžiami kaip „realūs“, turintys realumo ir aiškumo dėmenis: kad supervizijos procese supervizuojamas terapeutas galėtų atsiverti ir dalintis savo sunkumais, psichodinaminės krypties supervizorius turi pasirūpinti saugia atmosfera bei pasitikėjimo pagrindu kuriamais santykiais. Tam padeda empatiškas supervizoriaus jautrumas ir klausymasis, optimalaus nerimo lygio palaikymas, dėmesingumas ir entuziazmas, žmogiškas šiltumas ir priėmimas.

Supervizoriaus vaidmuo supervizijos procese yra mokytojo, ugdytojo, kuris nuolat atlieka supervizuojamojo pažangumo vertinimą. Psichoanalitinės ir psichodinaminės krypties supervizoriui yra svarbu sukurti ir palaikyti „pakankamai geros“ supervizijos darbinį aljansą. „Pakankamai gera supervizija“ literatūroje apie analitines supervizijas apibrėžiama kaip supervizija, kurioje supervizorius ugdo, plėtoja ir palaiko supervizuojamojo profesinius įgūdžius, suteikia supervizuojamajam pakankamai erdvės galvoti ir reflektuoti apie savo patirtį, jautriai ir efektyviai reflektuoti perkėlimo ir kontraperkėlimo jausmus (Watkins, 2014).

Kognityvinė elgesio terapijos (KET) tradicija (apimanti klasikinę A. Becko kognityvinę mokyklą, tačiau taip pat trečiosios bangos kognityvinės elgesio terapijas, kaip kad dialektinio elgesio, racionalią emocinio elgesio, dialektinę ir kitas terapijas) teikia pirmenybę kognityvinių iškraipymų ir deficitų (arba neigiamų schemų) atpažinimui ir emocinei reguliacijai (McKay et al., 2015). Skirtingai nuo psichoanalitinės tradicijos, KET *supervizijos santykis* yra struktūruotas ir įtraukia reikšmingą psichologinės edukacijos komponentą, kuris padeda suprasti ryšį tarp minčių, jausmų ir elgesio tiek terapijos metu, tiek už jos ribų. Įprastai KET yra trumpalaikė (10–20 sesijų trukmės) (tačiau terapijos trukmė taip pat gali keistis atsižvelgiant į individualius kliento poreikius) ir susitelkia į sąmoningą problemų sprendimą pasitelkiant konkretų veiksmą (t. y. terapijos planą ar užduotį) (Lloyd et al., 2021). KET sistemingumas atsispindi ir supervizijos procese: teikiamas dėmesys supervizuojamojo elgesiui, emocijoms, kūno kalbai, nuostatoms (schemoms), kurių laikomasi terapijos metu. Taip pat, atspindint veiksmo ir planų svarbą KET terapijoje, *supervizoriaus vaidmuo* telkiasi į reikiamų terapijos įrankių perteikimą supervizuojamajam, siekiant aiškiai nubrėžti terapijos planą bei ribas ir padėti konceptualizuoti konkrečius klientų atvejus (Praško et al., 2012).

Kognityvinės supervizijos *procesas* yra „spartus“, jo metu supervizuojamieji eksperimentuodami mokosi įvairių psichoterapijos technikų, šitaip integruodami teorines

žinias į praktinius įgūdžius. Supervizija yra taupi laikui, greitai gegė, orientuota į rezultatą ir sutelkta į tai, „ką daryti“ (Benett-Levy & Lee, 2014). Kartais šios teorinės paradigmos supervizijos vyksta „patirtinių užsiėmimų“ formatu, kur yra tyrinėjami terapeuto mintys, jausmai ir elgesys, galintys trukdyti jo darbui su klientais, taip pat atliekami vaidmenų pratimai, kur terapeutas išbando terapines technikas su kitu terapeutu stebint supervizoriui.

Kognityvinė supervizija yra orientuota į rezultatą, kuris yra vertinamas remiantis dviem kriterijais: a) supervizuojamųjų terapinių įgūdžių vertinimas ir b) klinikinis rezultatas (kokie pokyčiai vyksta terapiniame darbe). Supervizuojamųjų terapiniai įgūdžiai gali būti vertinami tiesiogiai stebint supervizoriui ir naudojant specialias vertinimo skales arba netiesiogiai, kai apie tai pasakoja supervizuojamasis (angl. *self-report*).

Egzistencinė ir humanistinė tradicija (apimanti C. Rogerso į asmenybę orientuotos terapijos mokyklą, taip pat egzistencinę-fenomenologinę ir egzistencinę-humanistinę terapijos perspektyvas) tiria žmogaus buvimą pasaulyje ir jo gyvenimo procesą. Skirtingai nuo kitų paradigmų, egzistencinė ir humanistinė terapijos paradigmos pabrėžia visiško, nedalomo individo ir jo pasaulio tarpusavio santykio idėją (Kočiūnas, 2009). Autoriai, rašydami apie šią supervizijos paradigmą, abejoja, ar šiam profesiniam santykiui apibūdinti tinka pats terminas „supervizija“ (Milton, 2009; Mitchell, 2009; Spinelli, 2015). „Super-vizija“ kelia ypatingos jėgos jausmą, „geresnį, teisingesnį žvilgsnį virš“, pačiame termine užkoduota santykių hierarchija – tarp „labiau žinančio“ supervizoriaus (eksperto) ir „mažiau išmanančio“ terapeuto. Šis terminas taip pat kelia autoritarinio santykio jausmą, tokio, kur ypatingą galią turintis supervizorius moko terapeutą tam tikrų terapinių sąveikos būdų, terapinių technikų, strategijų (Milton, 2009; Mitchell, 2009; Kočiūnas, 2017; Spinelli, 2015; Strasser-Moja, 2009). Kur kas tinkamesnis profesinės priežiūros santykiui šioje supervizijoje apibūdinti būtų terminas „apžvelgimas“ (angl. *overseeing*) (Spinelli, 2015). Literatūros šaltinių ir empirinių tyrimų duomenimis, egzistencinės supervizijos branduolys yra *santykiai* tarp supervizoriaus ir supervizuojamo terapeuto ir visko, kas vyksta betarpiškai supervizijos metu (du Plock, 2009; Vaštakė & Kočiūnas, 2017). Du Plock (2009) rašo, kad vienintelis dalykas, kuris realiai egzistuoja supervizijoje, yra „supervizuojamas terapeutas – kuris sutiko klientą“, nes kliento, kurį supervizuojamasis pristato, realiai nėra supervizijoje.

Šiame supervizijos modelyje *supervizoriaus vaidmuo* yra prilyginamas „dėdinamajam stiklui“, kurio tikslas – kartu su supervizuojamuoju smulkiau peržiūrėti jo sunkumus, praskaidrinti tai, kas nebuvo skaidru, atrasti naujų prasmų. Pats egzistencinės supervizijos *procesas* turi savo ypatumų, išsiskiriančių kitų teorinių supervizijų modelių fone – egzistencinė supervizija yra lėtaeigis, tačiau kryptį ir tikslą turintis procesas, kuris yra išgyvenamas kaip gili pauzė, „panirimas“ (Vaštakė & Kočiūnas, 2017).

Kalbant apie *supervizijos procesą*, itin svarbi „ne-žinojimo“ nuostata, kuri atveria tyrinėjimo galimybes, padeda supervizuojamajam atsigręžti į save. Buvimas šioje pozicijoje supervizijos procese padeda supervizuojamajam patirti jos naudingumą ir perkelti į praktiką su savo klientais. Kitas svarbus specifinis egzistencinės supervizijos proceso ypatumas yra tas, kad supervizijoje yra naudojamos kai kurios fenomenologinės supervizoriaus nuostatos. Viena jų – *epoche* taisyklė. Ši nuostata – tai savo įsitikinimų, hipo-

tezių „susklaidymas“ (angl. *bracketing*) ir leidimas būti viskam, kas iškyla supervizijos procese (Kočiūnas, 2005; Pagdin, 2013). Tai reiškia, kad supervizorius turėtų būti kuo labiau „neutralus“, pasiruošęs būti nešališkas, nors to ir neįmanoma pasiekti visapusiškai. Egzistencinėje supervizijoje taip pat ypač svarbus „ne-žinojimo principas“, arba atsiskyrimas žinoti „už kitą“, kuris leidžia būti atviram visiems išskylančioms fenomenams ir tyrinėti juos be išankstinių nuostatų ar hipotezių (Kočiūnas, 2005; Pagdin, 2013). Taigi šios paradigmos supervizijos tikslas nėra išmokyti terapeutą būti „labiau žinančiu“, tačiau egzistencinės supervizijos metu supervizuojamasis išmoksta savo darbą pamatyti „iš viršaus“, jį peržiūrėti ir koreguoti (Kočiūnas, 2017).

Nors yra nemažai straipsnių ir knygų, kurie aprašo kiekvienos paradigmos individualų supervizijos proceso modelį, visgi straipsnių, apžvelgiančių ir palyginančių šias skirtingas tradicijas ir jų atsiskleidimą supervizijos santykiuose, nėra daug (Westefeld, 2009; Cottone, 2012). Tačiau toks paradigmos palyginimas yra svarbus tiek teorine, tiek praktine prasme: aktualu išskirti supervizijos proceso bruožus, kurie atspindi tradiciškai stabilius paradigmos konceptus (pvz., pašamonės svarba psichoanalizėje; neigiamos schemas KET; lygiaverčiai santykiai egzistencinėje terapijoje), ir nustatyti, ar tarp šių supervizijos modelių vyksta integracija ir ar yra universalių supervizijos procesų, būdingų visoms trimis paradigmomis. Ši literatūros apžvalga siekia aiškiau aprašyti ir palyginti psichoanalitinės-psichodinaminės, kognityvinės ir egzistencinės-humanistinės terapijų supervizijos ypatumus, atkreipiant dėmesį į supervizoriaus ir supervizuojamojo santykius ir supervizijų efektyvumą lemiančius veiksnius.

Supervizoriaus ir supervizuojamojo santykiai

Psichoanalitinė-psichodinaminė paradigma

Būtent psichoanalitinėje tradicijoje ir gimė du pašamonės vedami santykiai: analitinis (arba psichoterapinis, vykstantis tarp psichoterapeuto ir kliento) ir supervizinis. Nors Z. Froidas išsamiai aprašė analitinius santykius su klientais, susitelkdamas į galimus iššūkius (perkėlimą ir kontraperkėlimą, pasipriešinimą, gynybos mechanizmus, projekcijas), įdomu, kad Froido darbuose supervizija nėra dažnai minima (išskirtinis atvejis – mažojo Hanso (1909) atvejo analizė, kurios metu Froidas tiesiogiai nedirbo su Hansu, o „supervizavo“ Hanso tėvą jam pateikdamas reikšmingų analitinių klausimų ir patarimų). Visgi, anot Ogden (2005), būtent Froido psichoanalizėje užsimezgė supervizinio santykio idėja: neįmanoma tapti psichoanalitiku ar psichoterapeutu nepatyrus asmeninės terapijos ir supervizijos, kurios metu perteikiamos terapinės žinios ir patirtys iš vienos psichoterapeutų kartos į kitą.

Ankstyvojoje psichoanalizėje supervizija ir asmeninė terapija nebuvo aiškiai atskirti procesai. Iš dalies to priežastis – besiformuojanti psichoanalitinė (ir kartu psichoterapinė) disciplina, kuri tuo metu dar neturėjo aiškiai suformuotų analitinių ir supervizijos gairių ar rėmų. Kernberg (2019) atkreipia dėmesį, kad supervizija prasidėjo kaip dialogas tarp dviejų praktikų, kurio metu buvo aptariami sunkumai, kylantys klinikiniame darbe su klientais, galimos intervencijos ir įvairios to paties atvejo interpretacijos. Kita vertus, tokie

dialogai dažnai apimdavo ir diskusijas apie asmeninius potyrius, kurie gali paveikti analitinį procesą (pvz., psichoterapeuto ankstyvųjų santykių dinamikos, jų įtaka terapiniams santykiams). Tokį santykį galime pamatyti tarp paties Froido ir jo kolegų kitų psichoanalitikų: C. G. Jungo (Froidas aktyviai palaikė tokią analitinę-supervizinę komunikaciją su Jungu dėl Sabinos Spielrein – analizėje dalyvavusios pacientės, su kuria Jungas pradėjo romaną), Sándoro Ferenczi, A. Adlerio ir kt. Tačiau verta paminėti, kad toks santykis dažnai nebuvo „lygus“: Froidas, kaip psichoanalizės pionierius ir pirmasis psichoanalitikas, aktyviai vertino, reflektavo ir perteikė žinias savo „protegams“, taip pabrėždamas anksčiau minėtą „meistro ir mokinio“ supervizijos dimensiją (Falender & Shafranske, 2008). Tam tikra prasme ankstyvoji (t. y. klasikinė Froido) supervizijos samprata psichoanalizėje savo didaktiškumu buvo panaši į KET supervizijos modelį (žr. kitą skyrių): Froidas lygino analitinį mokymąsi ir superviziją su šachmatų žaidimu (Kalūževičiūtė & Willemsen, 2021). Žaidimo ėjimus galima išmokti iš knygų, tačiau begalinę ėjimų įvairovę galima suprasti tik kruopščiai studijuojant meistrų žaidimus (Froidas, 1913).

Aiškesnis supervizinio santykio aprašymas susiformavo kiek vėliau, prasidėjus paradigmų pokyčiams psichoanalizėje, kurie yra siejami su santykių psichoanalizės (angl. *relational psychoanalysis*) įsigalėjimu. Santykių psichoanalitikai pabrėžia, kad psichoterapija yra „neišvengiamai subjektyvi“ (Renik, 1993, p. 560), todėl nei terapijos, nei supervizijos santykiai negali būti „ekspertiniai“, „neutralūs“, „atitolę“ ar „visiškai objektyvūs“. Supervizijos kontekste tai reiškia, kad supervizuojamasis nėra tik mokinys – tai aktyviai supervizijoje dalyvaujantis asmuo, kurio subjektyvi patirtis ne tik neišvengiamai daro įtaką psichoterapijos procesui, bet ir gali jį praturtinti. Taigi postfroidinis supervizijos santykis yra ne tik kad aiškiau apibrėžtas, bet ir radikaliai besiskiriantis nuo ankstyvosios psichoanalizės požiūrio į superviziją: supervizija tapo simetriška santykių „terpe“, kurioje dalinamasi tiek informacija, tiek emocijomis apie psichologinius potyrius, patologiją, gydymo eigą (Frawley-O’Dea, 2003). Būtų klaidinga teigti, kad toks supervizijos santykis nebeapima mokomosios dimensijos, tačiau mokymasis šiuo atžvilgiu apima ne tik didaktišką ir (ar) kognityvinę, bet ir emocinę dimensijas: supervizorius aktyviai įsitraukia į emocinę supervizuojamojo medžiagą, reaguoja empatiškai, atspindi (angl. *mirroring*) supervizuojamojo sunkumus ir problemas (Ekstein & Wallerstein, 1972). Šiuo atveju santykių psichoanalizės požiūris į superviziją yra panašus į humanistinės-egzistencinės tradicijos supervizijos santykį savo empatiškumu ir simetrija: „Supervizorius ir supervizuojamasis kartu „išgyvena“ ir reflektuoja santykių dinamikas, kurios atspindi ne tik terapinius procesus su pacientais, bet ir patį supervizijos santykį. <...> Supervizijos santykis – tai santykis, kurio metu aptariamas [psichoterapinis – aut. past.] santykis, apimantis šimtus [paciento – aut. past.] kitų santykių“ (Frawley-O’Dea, 2003, p. 363).

Psichoanalitinė ir psichodinaminė supervizija išsiskiria savo susitelkimu į gilius, sąsąmonėje glūdinčius procesus. Psichoanalitinė supervizija dažnai aprašoma kaip „sąsąmonė su gidu“ (Borges, 1970, p. 13). Supervizoriaus tikslas – padėti savo supervizuojamajam „sąsąmonėti“ psichoterapinio santykio procesus (t. y. atlikti sąsąmoningą ir nesąsąmoningą psichologinį darbą, susijusį su terapiniais santykiais). Supervizoriaus ir supervizuojamojo diados tikslas yra „sąsąmonėti“ klientą, t. y. suprasti, kaip supervizuojamasis mato ir pa-

tiria klientą ir jo psichologinę būklę. Supervizorius turi suteikti supervizijos rėmus, kurių neperžengdamas supervizuojamasis gali laisvai mąstyti ir išgyventi procesus, vykstančius terapijos metu, ir tai atspindėti supervizijos santykiuose (Ogden, 2005).

Svarbu paminėti ir tai, kad susitelkimas į pasąmonę psichoanalitinėje-psichodinaminėje supervizijoje apima ne tik supervizuojamojo, bet ir supervizoriaus patirtį. Supervizoriaus asmeninės, subjektyvios emocijos taip pat aptariamoms ir reflektuojamos supervizijų metu. Anot Searles (1955), nesąmoningos emocijos, kurios dažnai išskyla santykiuose tarp supervizoriaus ir supervizuojamojo, taip pat gali atsispindėti terapiniame santykiuose tarp supervizuojamojo ir jo kliento. Dėl šios priežasties santykių psichoanalitikai akcentuoja tarpasmeninę sąveiką tarp analitinio-terapinio ir supervizijos santykių, dar kitaip vadinamą „paraleliniu procesu“ (Searles, 1955). Tokį paralelinį procesą aprašo Ogden (2005, p. 1274) savo vinjetėje (klinikinėje situacijoje), kurioje reflektuoja apie terapinį darbą su aklu pacientu, kuriam diagnozuota šizofrenija:

Pasakiau dr. Searles [supervizorius – aut. past.], kad, beklausydamas jo supervizijoje, pajutau virtinę keistų jausmų, kuriuos tik dabar atpažinau kaip būseną, kurią patyriau dirbdamas su aklu, šizofrenija sergančiu pacientu. Paaiškinau, kad tuo metu dirbau analitinės orientacijos pacientų skyriuje. Pasakiau, kad darbe su šiuo aklu pacientu jaučiausi taip, lyg nebūtų ko bijoti, nes viskas, kas buvo baisu, kas galėjo nutikti, jau įvyko. Šio terapinio proceso metu jaučiausi taip, lyg pasaulis jau buvo sunaikintas ir neturėjo jokios ateities, todėl nei man, nei pacientui neberekėjo slėptis vienas nuo kito. Tai nebuvo drąsa – šie jausmai kilo ne dėl to, kad nugalėjome baimę, bet iš visiško pralaimėjimo jausmo. Dr. Searles atsakė, kad su tokiu jausmu gyveno didžiąją dalį savo gyvenimo, ir pridūrė: „Žmonės kartais tai [ši jausmą – aut. past.] laiko arogancija, bet taip nėra. Tai arogancijos priešingybė.

Taigi, nepaisant ankstyvosios „meistro ir mokinio“ supervizijos santykio dimensijos psichoanalizėje, postfroidiniai supervizijos santykiai ėmė akcentuoti simetriškesnę ir empatiškesnę santykį tarp supervizoriaus ir supervizuojamojo. Supervizoriaus gebėjimas atspindėti savo supervizuojamojo emocijas, kylančias darbe su klientais, ir pasąmonėje glūdinčius procesus yra vienas iš svarbiausių sėkmingos supervizijos veiksmų šioje teorinėje kryptyje (Zicht, 2019).

Kognityvinė elgesio paradigma

Yra gausybė kognityvinės elgesio terapijos (KET) efektyvumo tyrimų, o KET supervizijos procesų ir santykių tyrimų nėra daug (Kelly & Hassett, 2021; Corrie & Lane, 2015; Milne et al., 2011). To priežastis gali būti siejama su pačios KET supervizijos koncepcija: supervizija yra laikoma formaliu, santykiškai grįstu edukacijos ir apmokymų procesu (Milne, 2007). Skirtingai nuo psichoanalitinės-psichodinaminės ir egzistencinės-humanistinės tradicijų, KET supervizijos kontekste pirmenybė teikiama didaktiškam grįžtamajam ryšiui, atspindinčiam supervizuojamojo veiklą, mokymą ir darbo tikslų nustatymą, todėl ir pats supervizijos santykis remiasi kognityvinių žinių perteikimu, o ne pasąmonėje esančių procesų analize ar subjektyvių potyrių „kotyrynėjimu“.

Žvelgiant iš teorinės perspektyvos, KET supervizija yra laikoma gana universaliu procesu, nes šiam procesui yra reikšmingiausias ne santykis tarp supervizoriaus ir supervizuojamojo, o įrankiai, kurie padeda kognityviniams elgesio terapeutams dirbti su klientais (Milne & James, 2005). Dėl šios priežasties galima daryti prielaidą, kad KET supervizijos santykiuose pasireiškia mažiau individualių tarpasmeninių procesų arba šie procesai yra kur kas rečiau aptariami literatūroje, nes yra laikomi ne tokiais reikšmingais superviziniam-terapiniam procesui.

KET supervizija įprastai apima „refleksinį modelį“ (Liese & Beck, 1997), pagal kurį supervizija yra lygiagreti terapijos procesui ne tik aptariamos medžiagos, bet ir supervizijos struktūros atžvilgiu. Tai reiškia, kad ir KET terapija, ir supervizija apima darbo tikslų aptarimą, namų darbų peržiūrą ir grįžtamojo ryšio suteikimą, taip supervizijos procesas sugretinamas su konkrečiu terapiniu atveju, jo eiga ir struktūra. Šiuo atžvilgiu, nors KET išsiskiria savo struktūra ir terapijos / supervizijos rėmais (t. y. tiek terapija, tiek supervizija telkiasi į psichoedukacijos procesą ir todėl gali vykti *už* terapijos / supervizijos rėmų namų darbų pavidalu), tuo pat metu KET supervizija yra panaši į psichodinaminę ir egzistencinę bei humanistinę tradicijas tuo, kad supervizija išlieka artima konkrečiam klinikiniam atvejui ir jo reflektavimui.

Tačiau, kaip pažymi Vaštakė ir Skruibis (2021), refleksyvumo fenomenas nėra aiškiai apibrėžtas literatūroje apie psichoterapijos superviziją, ir tai yra būdinga visoms straipsnyje aptariamoms paradigmoms. Šiam pastebėjimui antrina Praško ir kolegos (2021), pateikdami keletą psichoterapijos supervizijai būdingų refleksijos, savirefleksijos ir refleksyvumo (šie terminai dažnai vartojami kaip sinonimai, tačiau literatūroje aptinkama reikšmingų epistemologinių skirtumų; žr. Vaštakė & Skruibis, 2021) apibrėžimų, pavyzdžiui:

- Savirefleksija kaip intelektualai ir emocinė veikla, kurią asmuo naudoja savo patirties tyrinėjimui ir įvertinimui.
- Savirefleksija – nešališkas, nesmerkiantis, sąmoningas dėmesys, sutelktas į savo psichologinę būtį / žiūrėjimas į save iš stebėtojo perspektyvos.
- Refleksija kaip metakognicijos forma, apimanti sąmoningą savo mąstymo, emocijų ir požiūrio vertinimą.

Laikantis KET paradigmos refleksija yra dažnai asocijuojama su tradiciniu kognityviniu ydingo užburto rato (angl. *vicious cycle*) konceptu (Praško et al., 2011). Kadangi mūsų mintys, emocijos ir elgesys yra glaudžiai susiję ir veikia vienas kitą, neigiamos mintys formuoja neigiamas emocijas ir neadaptyvų elgesį. Šiuo atžvilgiu savirefleksija yra reikšminga kompetencija tiek KET supervizijos, tiek psichoterapijos kontekste: jei supervizuojamasis negali efektyviai reflektuoti savo emocijų, kurias patyrė reaguodamas į terapinį darbą su klientu, tai darys neigiamą įtaką terapiniams metodams ir terapiniam santykiui. Tokiu atveju supervizorius turi atkreipti dėmesį į supervizuojamojo galimas neigiamas schemas ir automatines mintis (Praško et al., 2021). Taigi tam tikras „paralelinis procesas“ tarp terapijos ir supervizijos, kurį identifikavome psichoanalitinėje-psichodinaminėje supervizijoje, vyksta ir KET, tačiau vietoj susitelkimo į pasąmonę ir jos procesų apdorojimą KET akcentuoja darbą su neigiamų schemų identifikacija ir jų korekcija.

Psichoterapeuto (ypač pradedančio psichoterapeuto) disonanso ir nepasitikėjimo savimi jausmai, kurie daro įtaką psichoterapijos metu, trikdo ir KET supervizijos procesą (Praško et al., 2021). Toks požiūris išgalėjo dėl KET supervizijos struktūros: supervizija yra laikoma procesu, kurio metu vyksta savirefleksija per supervizoriaus ir supervizuojamojo dialogą, jų bendrą supervizuojamojo emocinės būsenos supratimą konkrečioje klinikinėje situacijoje (Beck et al., 2008). Jei prie šio bendro suvokimo neprieinama, supervizija yra iš esmės laikoma neefektyvia (t. y. neatliekančia savo funkcijos).

Nors savirefleksija KET supervizijoje nėra skatinama „kotyrinėjimo“ ar gilios analizės principais, nauji moksliniai įrodymai demonstruoja, kad patirtiniai metodai (pvz., vaizdiniai ir žaidimai) bei išsąmoninimo (angl. *mindfulness*) strategijos gali padidinti savęs suvokimą ir neigiamų schemų identifikaciją (Praško et al., 2012). Taigi galima daryti prielaidą, jog šios paradigmos supervizijos procesas integruoja strategijas ir idėjas iš kitų paradigmų ir teorijų. Visgi Kelly ir Hassett (2021, p. 8) kokybinis KET supervizijos efektyvumo tyrimas atskleidė, kad būtent didaktiška (mokomoji) KET dimensija supervizuojamųjų yra laikoma svarbiausia:

Su savo supervizoriumi išmokau, kad galiu būti savimi ir išmokti KET [aut. past. – teorinių principų]. Anksčiau galvojau, kad turiu ateiti tarsi tuščias lapas, tačiau mano supervizorius mane paskatino galvoti, jog aš turiu patirties; kad nesu tuščias; kad pradėdu darbą ne iš naujo, o su savo esamomis patirtimis.

Svarbu pažymėti, kad patirtinė dimensija KET supervizijoje (pvz., emocijų aptarimas, supervizoriaus empatija, supervizuojamojo emocijų atspindėjimas, supervizoriaus teigiamo požiūrio į psichoterapiją užkratas) taip pat išlieka svarbi (Corrie & Lane, 2015). Tačiau, palyginti su paradigmomis, kurios akcentuoja gilią supervizuojamojo potyrių analizę, KET supervizija labiausiai susitelkia į psichoterapijos procesų atspindėjimą supervizijoje ir tiesioginį supervizuojamųjų apmokymą (Kelly & Hassett, 2021) kaip du efektyvios supervizijos bruožus.

Egzistencinė-humanistinė paradigma

Skirtingai nuo kitų šiame straipsnyje aptariamų paradigmų, egzistencinės supervizijos pasižymi tuo, jog akcentuoja supervizijų santykių svarbą lygiavertiškumo pagrindu. Santykiai tarp supervizoriaus ir supervizuojamo terapeuto egzistencinės terapijos supervizijoje yra kolegiški, partneriški, lygiaverčiai (du Plock, 2009; Pett, 1995; van Deurzen, 2009; Kočiūnas, 2005; Krug & Schneider, 2016; Vaštakė & Kočiūnas, 2017), pagrįsti bendrumo ir abipusio susidomėjimo jausmu (Vaštakė & Kočiūnas, 2017; Vaštakė et al., 2021), o supervizorius ir supervizuojamas terapeutas yra supervizijos procese iškilusių fenomenų „kotyrinėtojai“ (du Plock, 2009; Vaštakė & Kočiūnas, 2017). Anot mokslininkų Farber (2010), du Plock (2009), Vaštakės ir Kočiūno (2017), šios paradigmos supervizijos procesas vertina supervizoriaus ir supervizuojamojo santykių lygiavertiškumą, kur supervizorius ir supervizuojamasis kartu, lygiavertiškai analizuoja supervizijos procese iškilusius fenomenus ir tarpusavio patirčių gilumą. Būtent ši supervizijos diados patirčių sueiga yra svarbi intersubjektyviam prasmės vystymui ir „čia ir dabar“ situacijos vertinimui. Tai padeda

supervizuojamajam atpažinti kontraperkėlimo procesus ir atskirti asmeninius potyrius nuo klinikinėje situacijoje vykstančių procesų (Krug & Schneider, 2016). Svarbu pabrėžti, jog egzistencinės ir humanistinės supervizijos metu supervizoriaus ir supervizuojamo terapeuto santykiuose taip pat pabrėžiama tiek verbalinio, tiek neverbalinio dialogo ir tylos pauzių svarba (Vaštakė & Kočiūnas, 2017; Vaštakė et al., 2021; Vaštakė, 2022), o supervizorius atkreipia dėmesį ne tik į medžiagą, kurią supervizuojamasis atsineša, bet ir į šios medžiagos pateikimą (t. y. kaip supervizuojamasis kalba, jaučiasi, reaguoja) (Kočiūnas, 2009). Kuriamiems santykiams tarp supervizoriaus ir supervizuojamojo didelę reikšmę turi atmosfera, kurioje vyksta supervizija, už tai yra atsakingas supervizorius, kuriam reikia savyje suderinti labiau patyrusio kolegos, iš kurio tikimasi profesionalios pagalbos, ir žmogaus, galinčio suteikti žmogišką palaikymą, vaidmenis. Tik tokioje atmosferoje supervizuojamasis gali jaustis laisvai ir atvirai dalintis viskuo, kas iškyla supervizijos procese, prisiliesti prie savo sunkumų be jokio poreikio supervizoriui įtikti (Kočiūnas, 2018; Krug & Schneider, 2016). Kočiūnas (2018), cituodamas du Plock (2017), rašo, kad supervizijos procesą galima apibūdinti kaip peržiūrėjimą (angl. *re-viewing*) iš supervizuojamo terapeuto pozicijos, telkiantis į aktualius supervizuojamojo išgyvenimus.

Svarbu pažymėti, kad humanistinė psichoterapijos tradicija reikšmingai prisidėjo prie anksčiau minėtos santykių psichoanalizės tradicijos formavimosi ir simetriškesnio požiūrio į supervizoriaus ir supervizuojamojo santykius postfroidinėje psichoanalizėje (Kaluzėvičiūtė, 2020). Prie to prisidėjo tiek humanistinės psichoterapijos pradininkas ir psichoterapeutas Carlos Rogersas, tiek amerikiečių psichoanalitikas ir savaties psichologijos (angl. *self-psychology*) pionierius Heinzas Kohutas. Abu autoriai akcentavo empatijos svarbą ir gebėjimą „matyti“ ir „išjausti“ patirtis iš kito žmogaus perspektyvos, taip sukuriant intersubjektyvią (apimančią daugiau nei vieną sąmoningą protą) terpę tiek supervizijoje, tiek psichoterapijoje. Taigi šios dvi supervizijos tradicijos – humanistinė ir psichoanalitinė – turi glaudų ryšį tiek psichoterapinių, tiek supervizijos santykių kontekste.

Egzistencinės supervizijos srityje du Plock (2009) atliko reikšmingą tyrimą, kurio tikslas buvo nustatyti esmines egzistencinės supervizijos struktūras. Tyrimo metu buvo išskirtos keturios dimensijos, kurias patiria ir prie kurių prisideda tiek supervizorius, tiek supervizuojamasis:

1. Atsižvelgimas / teikiama parama (emocinė, teorinė).
2. Filosofinė-egzistencinė parama.
3. Santykių svarbos akcentavimas.
4. Supervizinės diados, kaip lygiaverčių mentoryste paremtų santykių, palaikymas.

Kaip unikalius egzistencinės supervizijos aspektus du Plock (2009) išskyrė gebėjimą dalyvauti santykiuose, kurie yra pagrįsti bendradarbiavimu ir platesniais filosofiniais apmąstymais, o ne autoritetinį požiūrį, ir „kotyrinėjimą“ įvardijo kaip vieną svarbiausių efektyvios egzistencinės supervizijos aspektų. Vėliau, 2017 metais, gavus du Plock leidimą ir pritaikius tą patį tyrimo dizainą, šis tyrimas buvo pakartotas mūsų šalyje (Vaštakė & Kočiūnas, 2017). Šis tyrimas papildė du Plock (2009) tyrimą keliais aspektais – neverbaliniai procesai (kūniškumo aspektas) supervizijos metu (jų pamatymas ir atspindėjimas) vaidina svarbų vaidmenį sukuriant santykį tarp supervizoriaus ir supervizuojamo terapeuto

ir padeda supervizuojamam terapeutui įsisąmoninti savo sunkumą, egzistencinės terapijos supervizija yra išgyvenama kaip panirimas, o tylos pauzės supervizijos prosese ir atskiras dėmesys vaizdiniais ir metaforoms teikia supervizijos procesui gylio.

Silva ir Sousa (2018) kokybinis tyrimas, kuriame buvo nagrinėjamos supervizorių patirtys, siekė suprasti, kaip supervizoriai palaiko santykius su supervizuojamaisiais, turint omenyje šios paradigmos unikalų „kotyrinėjimo“ reiškinį. Šio tyrimo rezultatai išskyrė reagavimą (angl. *responsiveness*) kaip reikšmingą egzistencinės supervizijos diadų aspektą: rezultatai rodo, jog supervizuojamieji dažnai supervizijos santykių pradžioje jaučiasi nepasitikintys savimi (dėl patirties tiek psichoterapijoje, tiek supervizijoje stokos, tačiau taip pat dėl unikalaus egzistencinės paradigmos filosofinio požiūrio), todėl supervizoriaus gebėjimas laiku reaguoti ir emociškai palaikyti supervizuojamąjį yra svarbus sėkmingam supervizijos santykių užsimezginui.

Du Plock (2009) išskirta filosofinės-egzistencinės paramos dimensija atsiskleidė ir Silva ir Sousa (2018) tyrimo rezultatuose: supervizoriaus gebėjimas būti supervizijos procese nedirektyviu ir nevertinančiu būdu yra reikšmingiausias aspektas, leidžiantis supervizuojamajam suprasti ir ištirti savo sunkumus. Abu tyrimai patvirtinta dar vieną unikalų egzistencinės supervizijos bruožą – „apžvelgimą“, kai supervizorius asistuoja supervizuojamajam jo potyrių kelionėje vietoj „priežiūros“ (angl. *overseeing*), kai supervizija yra pagrįsta tiesioginiu mokymosi modeliu (kuris yra būdingas KET paradigmam). Taigi šioje teorinėje kryptyje pastebimas didžiulis rūpinimasis kito žmogaus (šiuo atveju supervizuojamojo) buvimu pasaulyje (angl. *being-in-the-world*), kurį atlieka lygiavertis kolega ir mentorius (supervizorius). Dėl šios priežasties egzistencinės tradicijos besilaukiantys supervizoriai akcentuoja saugią supervizijos erdvę, kurioje puoselėjama neįtempta, patirčiai atvira aplinka, nepritvindyta kritikos ir didaktiško vertinimo (Silva & Sousa, 2018). Tačiau svarbu paminėti, jog buvimas šioje saugioje supervizijos erdvėje taip pat apima supervizuojamų ribų testavimą ir iššūkių analizavimą. Matydami save šioje erdvėje, supervizuojami asmenys gali apmąstyti savo vaidmenį psichoterapijoje ir santykius su klientais (Silva & Sousa, 2018, p. 12):

Mes [supervizoriai – aut. past.] skatiname vis labiau pastumti ribas ir suprasti, ar supervizuojamoji tai priima ir ar jai tai tinkama. Jei ji sutinka su ribų peržengimu, tai ženklas, kad ji gali judėti į priekį, tai yra kad galiu iškelti daugiau klausimų ir padėti jai toliau reflektuoti savo elgesį.

Panašius rezultatus atskleidė ir Vaštakės bei Kočiūno (2017) tyrimas, kuriame aprašomos supervizorių ir supervizuojamųjų patirtys iš egzistencinės-fenomenologinės perspektyvos. Supervizuojamieji akcentavo, kad supervizoriaus kritiškumo ir direktyvumo nebuvimas bei drąsa būti savimi ir dalytis viskuo, kas iškyla „čia ir dabar“, padėjo dalyvauti supervizijoje (Vaštakė ir Kočiūnas, 2017, p. 78):

Nebuvo kaltinimų ar interpretacijų. Nors savo požiūrį supervizorius išlaikydavo. Bet tai buvo pateikiama kaip jo požiūris, situacijos matymas, o ne kaip koks nors paaiškinimas, „kas iš tikrųjų vyksta“.

2022 metais atliktas kokybinis ilgalaikis tyrimas taip pat atskleidė santykių tarp supervizorių ir supervizuojamųjų svarbą supervizijos procese (Vaštakė, 2022). Tyrimo duomenimis, svarbiausias supervizuojamųjų refleksyvumą plėtojantis veiksnys yra ilgalaikiai supervizijų santykiai, tarpusavio bendrumo ir kolegialumo supervizijų santykyje išgyvenimas ir neverbalinis dialogas, taip pat supervizorių dėmesingumas fiziniam atstumui tarp savęs ir supervizuojamųjų supervizijos procese, griežtas supervizorių laikymasis supervizijos ir terapijos ribos, dalijimasis savo profesine patirtimi.

Tiek humanistinė, tiek egzistencinė paradigmos išsiskiria savo požiūriu į supervizijos procesą tuo, kad supervizijoje dalyvaujantys asmenys išgyvena šį susitikimą kaip, visų pirma, susitikimą su kitu žmogumi. Jei supervizijos metu neįsigali lygiaverčiai santykiai, kuriuose supervizorius pozicionuoja save „šalia“ supervizuojamojo (o ne „iš viršaus“), efektyvi humanistinė-egzistencinė supervizija negali vykti ir saugi supervizijos erdvė negali būti sukuriama.

Apibendrinimai

Kadangi straipsnių, apžvelgiančių ir palyginančių skirtingų paradigmu supervizijos procesus nėra daug, ši literatūros apžvalga siekė išskirti supervizijos procesų ir santykių bruožus, būdingus psichoanalitinei-psichodinaminei, kognityvinei ir egzistencinei-humanistinei paradigmos. Svarbu pažymėti, kad šios paradigmos yra epistemologiškai kompleksinės, t. y. apimančios daugybę įvairių psichoterapijos tradicijų ir teorijų. Dėl šios priežasties ši apžvalga pateikia itin platų supervizijos, laikantis kiekvienos tradicijos, proceso vaizdą, susitelkdama į reikšmingiausias kiekvienos paradigmos konceptus. Apžvalgoje įvardyti ir kiekvienos paradigmos supervizinio santykio ypatumai, ir universalūs supervizijos aspektai, būdingi visoms trimis straipsnyje nagrinėjamos tradicijoms. Pateikiamos ir prielaidos dėl supervizijos efektyvumo sampratos kiekvienoje tradicijoje.

Unikalūs supervizijos bruožai

Supervizija, laikantis psichoanalitinės-psichodinaminės tradicijos, išsiskiria savo susitelkimu į giluminius, **pasąmonėje** esančius procesus. Neretai psichoanalitinė ir psichodinaminė supervizija vadinama „sapnavimo“ procesu, kuriame supervizuojamasis siekia „sapnuoti“ psichoterapinio santykio procesus kartu su „gīdu“ (supervizoriumi).

Psichodinaminės tradicijos supervizijos santykiai analizuoja supervizuojamojo anksčiau patirtis ir santykių dinamikas bei įvairius neigiamus / trauminius potyrius, kurie gali turėti įtakos klinikiniam darbui su klientais. Tai ypač svarbu siekiant atpažinti ir suprasti **kontraperkėlimo** ir kitų **gynybos mechanizmų** įtaką santykiams su pacientu.

Nors santykių psichoanalizės įsigalėjimas ir humanistinės terapijos įtaka priartino psichoanalitinį supervizijos modelį prie humanistinio-egzistencinio, visgi supervizoriaus ir supervizuojamojo santykiai nėra visiškai „lygūs“. Kadangi supervizorius padeda supervizuojamajam suprasti išstumtus potyrius, psichoanalitinėje supervizijoje išlieka tam tikra **didaktinė-mokomoji dimensija** (t. y. šiuo atveju artimesnis „priežiūros“, o ne „apžvalgos“ modelis).

Kognityviniame supervizijos modelyje pirmenybė teikiama didaktiškam grįžtamajam ryšiui, atspindinčiam supervizuojamojo veiklą, mokymą ir darbo tikslų nustatymą. Dėl šios priežasties ši paradigma labiausiai akcentuoja ne santykį, o **psichoedukaciją** ir įrankius, kurie yra perteikiami supervizuojamajam.

Itin unikalus KET supervizijos aspektas – tai **supervizijos struktūra**, kuri lygia greta atspindi terapinį procesą. KET supervizija apima darbo tikslų aptarimą, namų darbų peržiūrą ir grįžtamojo ryšio suteikimą. Šiuo atžvilgiu tiek KET darbas su klientais, tiek supervizuojamaisiais gali vykti už terapijos / supervizijos ribų namų darbų pavidalu.

Kognityvinė supervizija pasižymi **formaliu mokytojo ir mokinio santykiu** tarp supervizoriaus ir supervizuojamojo. Ši didaktiška dimensija yra kur kas aiškesnė nei psichoanalitinėje paradigmoje, nes tiriamos ne supervizuojamojo nesąmoningos patirtys, o neigiamos schemas, taip pat vykdoma jų korekcija.

Egzistencinė ir humanistinė tradicijos ir jų laikantis kuriami supervizijos santykiai labiausiai pasižymi savo demokratiškais, nehierarchiniais ir dialogu grįstais santykiais tarp supervizoriaus ir supervizuojamojo. Supervizoriaus ir supervizuojamojo diada dar kitaip vadinama „**kotyrinėtojais**“ – lygiaverčiais supervizijos proceso dalyviais, kurie kartu analizuoja tarpusavio patirčių gilumą.

Šiai paradigmai būdingas dėmesys ne tik tam, ką supervizuojamasis kalba, bet ir kaip kalba. Supervizoriaus vaidmuo yra visapusiškas sunkumų „**apžvelgimas**“. Tai reiškia, kad supervizorius gali įvertinti supervizuojamojo patiriamus sunkumus ne tik konkrečiu klinikiu atveju, bet ir apskritai klinikiu darbe.

Šiai paradigmai būdingas didžiulis rūpinimasis supervizuojamojo buvimu pasaulyje, kurį supervizorius atlieka kaip lygiavertis kolega ir mentorius, žiūrintis į supervizuojamojo patirtis „iš šono“ (o ne „iš viršaus“). Todėl šios tradicijos besilaikantys supervizoriai puoselėja **saugią supervizijos erdvę**, kuri skatina atvirumą patirčiai ir vengia kritiško / didaktiško vertinimo.

Universalūs supervizijos bruožai

Visos trys straipsnyje aptartos paradigmos skatina **konkretaus klinikinio atvejo medžiagos aptarimą ir diskusiją supervizijos metu**. Nors klinikinio atvejo aspektai, į kuriuos bus gilinamasi psichodinaminės, kognityvinės ir egzistencinės-humanistinės ^{supervizijos} metu, neabejotinai skirsis, šios paradigmos panašios tuo, kad supervizija vyksta lygia greta su terapiniu darbu su konkrečiu pacientu.

Refleksija laikoma universaliu supervizijos procesu. Bet kuria iš trijų paradigmų besiremiantys supervizoriai skatina savo supervizuojamuosius reflektuoti apie savo nesąmoningus potyrius (psichoanalitinė-psichodinaminė paradigma); neigiamas schemas, jų atpažinimą (kognityvinė paradigma); buvimą pasaulyje (egzistencinė-humanistinė paradigma). Įdomu pažymėti ir tai, kad visų trijų terapinių tradicijų literatūra pateikia gausybę refleksijos (ir savirefleksijos) apibrėžimų ir dažnai nesutaria dėl šio proceso apibrėžimo.

Apžvelgus visų trijų paradigmų literatūrą, galima daryti prielaidą, kad yra dar vienas panašumas: visos trys terapinės tradicijos siekia **supervizuojamojo ribų testavimo ir**

sunkumų analizavimo supervizijos metu (analizuojant savo nesąmoningą patirtį, neigiamas schemas ar buvimą terapiniame santykiuose). Nors šie procesai yra gana platus ir, kaip minėta, priklauso nuo kitų, individualių supervizoriaus / supervizuojamojo bruožų, šia apžvalga tikimasi nubrėžti aiškesnius psichoanalitinės-psichodinaminės, kognityvinės ir egzistencinės-humanistinės paradigmų supervizijos proceso conceptualius ypatumus. Aiškesni teoriniai vadovaujantis kiekviena paradigma vykstančios supervizijos rėmai pagelbės tolesniam empiriniam supervizijos santykių tyrinėjimui. Pažymint šiuo metu esančią supervizijos efektyvumo tyrimų stoką, tolesni tyrimai šioje srityje turėtų atkreipti dėmesį į supervizijos santykio potyrį iš supervizorių ir supervizuojamųjų perspektyvų laikantis įvairių psichoterapijos paradigmų. Toks tyrimas taip pat leistų suprasti, ar *teoriniai* supervizijos procesų aprašymai atitinka supervizijos *realybę* psichoterapijos mokymo programose.

Literatūra

- Alfonsson, S., Spannargard, A., Parling, T., Andersson, G., & Lundgren, T. (2017). The effects of clinical supervision on supervisees and patients in cognitive-behavioral therapy: A study protocol for a systematic review. *Systematic Reviews, protocol*. <https://doi.org/10.1080/16506073.2017.1369559>
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1997). Writing narrative literature reviews. *Review of General Psychology, 1*, 311–320.
- Beck, J., Sarnat, J. E., & Barenstein, V. (2008). Psychotherapy-Based Approaches to Supervision. In C. Falender, E. Shafranske (Eds.), *Casebook for Clinical Supervision – a Competency Based Approach*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Bernard, J., & Goodyear, R. (2014). *Fundamentals of clinical supervision* (5th ed.) (pp. 60–65). Upper Saddle River, NJ: Merrill.
- Bomba, J. (2011). Psychotherapy supervision as viewed from psychodynamic standpoint. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy, 4*, 45–49.
- Borges, J. L. (1970). *Preface: Dr Brodie's report*. London: Penguin.
- Cottone, R. R. (2012). Ethical Decision Making in Mental Health Contexts: Representative Models and an Organizational Framework. In S. J. Knapp, M. C. Gottlieb, M. M. Handelsman, L. D. VandeCreek (Eds.), *APA Handbook of Ethics in Psychology, Vol. 1. Moral Foundations and Common Themes* (pp. 99–121). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13271-004>
- Corrie, S., & Lane, D. A. (2015). *CBT supervision*. London, UK: SAGE Publications Ltd. Du Plock, S. (2009). An existential-phenomenological inquiry into the meaning of clinical supervision: What do we mean when we talk about “existential-phenomenological supervision”? *Existential Analysis: Journal of the Society for Existential Analysis, 20*, 299–318.
- Ekstein, R., & Wallerstein, R. S. (1972). *The teaching and learning of psychotherapy* (Revised ed.). International Universities Press.
- Falender, C. A., & Shafranske, E. P. (Eds.). (2008). *Casebook for clinical supervision: A competency-based approach*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Frawley-O’Dea, M. G., & Sarnat, J. E. (2001). *The supervisory relationship: A contemporary psychodynamic approach*. Guilford Press.
- Frawley-O’Dea, M. (2003). Supervision is a relationship too: A contemporary approach to psychoanalytic supervision. *Psychoanalytic Dialogues, 13*(3), 355–366. <https://doi.org/10.1080/10481881309348739>
- Farber, E. W. (2010). Humanistic-existential psychotherapy competencies and the supervisory process. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training, 47*(1), 28–34. <https://doi.org/10.1037/a0018847>
- Freud, S. (1909). Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy. In J. Strachey et al. (Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume X* (pp. 1–150). London: Hogarth Press.

Freud, S. (1913). Papers on Technique. In J. Strachey (Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XII* (pp. 85–156). London: Hogarth Press.

Grinberg, L. (1997). Is the transference feared by the psychoanalyst? *The International Journal of Psychoanalysis*, 78(Pt 1), 1–14.

Huelin, R., Iheanacho, I., Payne, K., & Sandman, K. (2015). What's in a name? Systematic and non-systematic literature reviews, and why the distinction matters. *The Evidence Forum*. <https://www.evidera.com/wp-content/uploads/2015/06/Whats-in-a-Name-Systematic-and-Non-Systematic-Literature-Reviews-and-Why-the-Distinction-Matters.pdf>

Inman, A., Hutman, H., Pendse, A., Devdas, L., Luu, L., & Ellis, M. (2014). Current Trends Concerning Supervisors, Supervisees, and Clients in Clinical Supervision. In C. E. Watkins, L. D. Milne (Eds.), *The Willey International Handbook of Clinical Supervision (1st Ed.)* (pp. 61–88). John Wiley & Sons, Ltd.

Jacobs, D., David, P., & Meyer, D. (1997). *The supervisory encounter: A guide for teachers of psychodynamic psychotherapy and psychoanalysis*. Yale University Press; Revised edition.

Kaluževičiūtė, G. (2020). The role of empathy in psychoanalytic psychotherapy: A historical exploration. *Cogent Psychology*, 7. <https://doi.org/10.1080/23311908.2020.1748792>

Kaluževičiūtė, G., & Lloyd, C. E. (2021). A qualitative exploration of CBT and psychodynamic therapists' views, experiences and perceptions of integrating different therapeutic modalities into their private practice with adult clients: Study protocol. *Journal of Concurrent Disorders*. <https://doi.org/10.54127/JDRY7829>

Kaluževičiūtė, G., & Willemsen, J. (2020). Scientific thinking styles: The different ways of thinking in psychoanalytic case studies. *The International Journal of Psychoanalysis*, 101(5), 900–922. <https://doi.org/10.1080/00207578.2020.1796491>

Kelly, N., & Hassett, A. (2021). Clinical supervision in CBT training: What do participants view as effective? *The Cognitive Behaviour Therapist*, 14, 1–19. <https://doi.org/10.1017/S1754470X21000222>

Kernberg, O. F. (2019). Therapeutic implications of transference structures in various personality pathologies. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 67(6), 951–986. <https://doi.org/10.1177/0003065119898190>

Kočiūnas, R. (2005). Protsess supervizii: Ekzistencialnyj vzgliad. In J. Abakumova-Kočiūnienė (Ed.), *Ekzistencialnoje izmerenje v konsultirovanii i psichoterapii*. T. 2 (pp. 97–108). Birštonas-Vilnius: REETA.

Kočiūnas, R. (2009). *Egzistencinis patyrimas ir grupinė terapija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Ladany, N. (2004). Psychotherapy supervision: What lies beneath? *Psychotherapy Research*, 14, 1–19.

Lilley, H., Payne, R., Fox, D., Brown, R. J., & Fountain, D. (2020). Systematic vs. non-systematic literature review methodology for publication in leading journals. *Value in Health*. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2020.08.1280>

Krug, O. T., & Schneider, K. J. (2016). *Supervision essentials for existential-humanistic therapy*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14951-000>

Liese, B. S., & Beck, J. S. (1997). Cognitive Therapy Supervision. In C. E. Watkins, Jr. (Ed.), *Handbook of Psychotherapy Supervision* (pp. 114–133). John Wiley & Sons, Inc.

Lloyd, C., Rimes, K., & Hambrook, D. (2021). LGBTQ Adults' Experiences of a CBT Wellbeing Group for Anxiety and Depression in an Improving Access to Psychological Therapies Service: A Qualitative Service Evaluation. *The Cognitive Behaviour Therapist*. <https://doi.org/10.1017/S1754470X20000598>

McKay, D., Sookman, D., Neziroglu, F., Wilhelm, S., Stein, D. J., Kyrios, M., ..., Veale, D. (2015). Efficacy of cognitive-behavioral therapy for obsessive-compulsive disorder. *Psychiatry Research*, 225(3), 236–246. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2014.11.058>

Milne, D., & James, I. (2005). Clinical supervision: Ten tests of the tandem model. *Clinical Psychology Forum*, 151, 6–10.

Milne, D. (2007). An empirical definition of clinical supervision. *British Journal of Clinical Psychology*, 46, 437–447.

Milne, D. L., Reiser, R. P., Cliffe, T., Breese, L., Boon, A., Raine, R., & Scarratt, P. (2011). A qualitative comparison of cognitive-behavioural and evidence based clinical supervision. *The Cognitive Behaviour Therapist*, 4, 152–166.

- Milne, D., & Watkins, C. (2014). Defining and Understanding Clinical Supervision a Functional Approach. In C. E. Watkins, L. D. Milne (Eds.), *The Willey International Handbook of Clinical Supervision, (1st Ed.)* (pp. 3–10). John Wiley & Sons, Ltd.
- Milton, M. (2009). Supervision as We know it: An Existential Impossibility. In E. Deurzen, S. van Young (Eds.), *Existential Perspectives on Supervision: Widening the Horizon of Psychotherapy and Counselling*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mitchell, D. (2002). Is the concept of supervision odds with existential thinking and therapeutic practice. *Existential Analysis, 13*(1), 91–97.
- Norberg, J., Axelsson, H., Barkman, N., Hamrin, M., & Carlsson, J. (2016) What psychodynamic supervisors say about supervision: Freedom within limits. *The Clinical Supervisor, 36*(2), 268–286.
- Ogden, T. H. (2005). On psychoanalytic supervision. *The International Journal of Psychoanalysis, 86*, 1265–1280. <https://doi.org/10.1516/BEE8-C9E7-J7Q7-24BF>
- Pagdin, S. (2013). An existential phenomenological model of supervision. *Existential Analysis, 24* (1), 50–55.
- Praško, J., Mozny, P., Novotny, M., Slepecky, M., & Vyskocilova, J. (2012). Self-reflection in cognitive behavioural therapy and supervision. *Biomedical papers of the Medical Faculty of the University Palacky, Olomouc, Czechoslovakia, 156*(4), 377–384. <https://doi.org/10.5507/bp.2012.027>
- Praško, J., Abeltina, M., Vanek, J., Dicevicius, D., Ociskova, M., Krone, I., ..., Bagdonaviciene, L. (2021). How to use self-reflection in cognitive behavioral supervision. *Activitas Nervosa Superior Rediviva, 63*(2), 68–83.
- Renik, O. (1993). Analytic interaction: Conceptualizing technique in light of the analyst's irreducible subjectivity. *The Psychoanalytic Quarterly, 62*(4), 553–571. <https://doi.org/10.1080/21674086.1993.11927393>
- Sant, M., & Milton, M. (2015). Trainee practitioners' experiences of the psychodynamic supervisory relationship and supervision: A thematic analysis. *The Clinical Supervisor, 34*, 204–231. <https://doi.org/10.1080/07325223.2015.1086917>
- Searles, H. F. (1955). The informational value of the supervisor's emotional experiences. *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes, 18*, 135–146.
- Silva, S., & Sousa, D. (2022). Existential psychotherapy supervision: The supervisor's perspective. *Journal of Humanistic Psychology, 62*(3), 397–417. <https://doi.org/10.1177/0022167818802905>
- Smith, K. L., (2009). *A brief summary of supervision models*. Marquette University. <http://www.marquette.edu/education/grad/documents/Brief-Summary-of-Supervision-Models.pdf>
- Spinelli, E. (2015). On existential supervision. *Existential Analysis, 26*(1), 168–178.
- Strasser-Moja, L. (2009). Deliberations on Supervision. In E. Deurzen, S. van Young (Eds.), *Existential Perspectives on Supervision: Widening the Horizon of Psychotherapy and Counselling* (pp. 31–42). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vaštakė, M. ir Kočiūnas, R. (2017). Fenomenologinis egzistencinės supervizijos tyrimas. *Psichologija, 55*, 72–87. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2017.55.10737>
- Vaštakė M., & Skruibis, P. (2021). The analysis of the phenomenon of reflexivity in psychotherapy supervision: A systematic literature review. *Psichologija, 65*, 22–39. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2021.35>
- Vaštakė, M. (2022). *Vyrų ir moterų refleksyvumo patirtys egzistencinės terapijos supervizijoje*. Psichologijos mokslo krypties doktorantūros disertacija. Vilniaus universitetas.
- Watkins, C. (2014). The competent psychoanalytic supervisor: Some thoughts about supervision competences for accountable practice and training. *International Forum for Psychoanalysis, 4*, 220–228.
- Watkins, C. (2016). Listening, learning, and development in psychoanalytic supervision: A self psychology perspective. *Psychoanalytic Psychology, 33* (3), 437–471.
- Watkins, C. (2017). Convergence in psychotherapy supervision: A common factors, common processes, common practices perspective. *Journal of Psychotherapy Integration, 27*(2), 140–152.
- Westefeld, J. S. (2009). Supervision of psychotherapy: Models, issues, and recommendations. *The Counseling Psychologist, 37*(2), 296–316. <https://doi.org/10.1177/0011000008316657>
- Zicht S. R. (2019). Observations on the centrality of security in psychoanalytic supervision: A view from the interpersonal tradition and attachment perspective. *American Journal of Psychoanalysis, 79*(3), 375–387. <https://doi.org/10.1057/s11231-019-09211-4>